

WIESŁAW BAR

O PRAWIE SPADKOWYM W KRAJACH ISLAMSKICH

Narastająca migracja ludności z krajów islamskich do Europy wywołuje m.in. zderzenie się dwóch porządków prawnych¹. Jest to szczególnie widoczne w materii prawa małżeńskiego, w tym ustroju majątkowego małżonków, dziedziczenia i alimentacji, bo ta w kulturze islamu jest najsilniej poddana prawu religijnemu².

Pragniemy wskazać podstawowe źródła i najważniejsze rozwiązania w prawie spadkowym krajów islamskich. Najczęściej zawarte jest ono w kodeksach statusu osobowego, poczynając od słynnego kodeksu Medzelle (1869-1876), nasyconych regułami prawa świeckiego i religijnego różnych szkół³.

¹ Zob. np. *Der Islam in Europa*, hrsg. V. Heubertger, Frankfurt am Main 1999; *Cien preguntas sobre el Islam. Una entrevista a Samir Khalil Samir realizada por Giorgio Paolucci y Camille Eid*, Madrid 2003, s. 185-191; A. Skowron-Nalborczyk, *Islam w Europie*, w: *Od krucjat ku spotkaniu z muzułmanami w duchu św. Franciszka z Asyżu*, Warszawa–Rzym 2005, s. 171-190; A. Rodríguez Benot, *Tráfico externo, derecho de familia y multiculturalidad en el ordenamiento español*, „Cuadernos de derecho judicial”, 8(2002), s. 15-88; C. Esplugues Mota, *Inmigración y derecho de extranjería*, „Cuadernos de derecho judicial” 8(2002), s. 89-142; W. Bar, *Pochodzenie dziecka i władza rodzicielska w prawie rodzinnym państw islamskich*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 7(2004), s. 221-232.

² Zob. W. Bar, *Wolność religijna w Dār al-Islām. Zagadnienia prawa wyznaniowego*, Lublin 2003, s. 153-174; S. Ferrari, *El Espíritu de los derechos religiosos. Judaísmo, cristianismo e islam*, Barcelona 2004, s. 41-45.

³ Zob. W. Bar, *Wolność religijna*, s. 30-35; R. David, C. Jauffret Spinosi, *I grandi sistemi giuridici contemporanei*, Padova 1994, p. 370-371; J. J. Nasir, *The Islamic law of personal status*, London 1990, p. 218-229.

1. KORANICZNE PODSTAWY REGULACJI

Prawo stanowione w krajach islamskich⁴ przepojone jest duchem prawa religijnego szczególnie w kwestiach dotyczących statusu osobowego⁵, toteż jego pierwotnym źródłem jest Koran⁶.

W interesującej nas materii najważniejsze są teksty Koranu zawarte w surach drugiej i czwartej, np.: nakazujące sporządzenie testamentu na rzecz „rodziców i bliskich krewnych, według uznanego zwyczaju” (II, 180); pouczające o zaciągnięciu winy, grzechu przez tych, którzy zmieniają wolę zmarłego (II, 181), chyba że dokonali tego, obawiając się, iż „testator popełnił jakieś uchybienie lub grzech”, by ustanowić „między dziedzicami pokój” (II, 182); polecające żonom pozostawić „zapis: utrzymanie na rok bez zmuszania ich do odejścia” (II, 240), a oddalonym/rozwiedzionym „zaopatrzenie zgodnie z przyjętym zwyczajem” (II, 241); przy zachowaniu zasady, że zawsze „mężczyźni stoją nad kobietami ze względu na to, że Bóg dał wyższość jednym nad drugimi i ze względu na to, że oni rozdają ze swojego majątku” (IV, 34).

Sam Allah określa spadkobierców: „Dla każdego ustanowiliśmy dziedziców tego, co pozostawili rodzice i bliscy krewni oraz ci, z którymi związały was przysięgi – dawajcie im więc ich udział” (IV, 33). To on poleca, by dawać sierotom ich mienie, nie przejadać go (IV, 2), bo „ci, którzy zjadają dobra sierot, popełniają niesprawiedliwość, zjadają to, co w ich trzewiach będzie ogniem; i będą wystawieni na ogień płonący” (IV, 10). Allah poucza, że „kiedy są przy podziale obecni: dalsi krewni, sieroty i biedacy, to dajcie im nieco zaopatrze-

⁴ Na temat rozumienia państwa islamskiego zob.: W. Bar, *Wolność religijna*, s. 41-50; T. Stahnke, R. C. Blitt, *The Religion-State Relationship and the Right to Freedom of Religion or Belief: A Comparative Textual Analysis of the Constitutions of Predominantly Muslim Countries*, [Washington] 2005.

⁵ Zob. S. Ferrari, *El Espíritu de los derechos religiosos*, s. 200-234.

⁶ O źródłach prawa w islamie: podstawowych (Koran, sunna) oraz interpretacyjnych (*idżma* – konsens; *kijas* – analogia) zob.: W. Bar, *Wolność religijna*, s. 25-35; P. Mandirola Brieux, *Introducción al derecho islámico*, Madrid-Barcelona 1998, s. 57-83. Historia prawa szarijatu zob. N. J. Coulson, *A history of islamic law*, Edinburgh 1964 (tłum. hiszp.: *Historia del derecho islámico*, Barcelona 2000).

nia i przemawiajcie do nich uprzejmie” (IV, 8), ale nienaruszalna część majątku należna jest dzieciom: „synowi przypada udział podobny do udziału dwóch córek. A jeśli będzie córek więcej niż dwie, to pozostanie im dwie trzecie z tego majątku; a jeśli będzie tylko jedna, to dla niej będzie połowa. Jeśli zmarły ma syna, to każdemu z dwojga rodziców zmarłego przypadnie jedna szósta z pozostałego majątku. A jeśli nie ma syna i dziedziczą po nim rodzice, to jego matce przypadnie jedna trzecia; a jeśli on ma braci, to jego matce przypadnie jedna szósta – po oddaniu legatu, jaki zalecił w testamencie, lub długu” (IV, 11).

Gdy umiera kobieta-żona, mężczyznom-mężom „przypada połowa tego, co pozostawiły wasze żony, jeśli nie mają dziecka. Jeśli mają dziecko, to wam przypada czwarta część z tego, co one pozostawiły, po potrąceniu legatu, który zapisały w testamencie, lub długu” (IV, 12). W przypadku natomiast śmierci mężczyzny wdowie „przypadnie czwarta część z tego, co wy zostawicie, jeśli nie macie dziecka. A jeśli macie dziecko, to im przypadnie ósma część z tego, co pozostawiacie – po potrąceniu legatu, jaki zapisaliście w testamencie, lub długu”. Gdy mężczyzna i kobieta mają „dziedziców w linii bocznej i on ma brata lub siostrę, każdemu z nich dwojga przypadnie szósta część. A jeśli jest ich więcej, to oni są współudziałowcami w jednej trzeciej części dziedzictwa, po potrąceniu legatu zapisanego przez zmarłego w testamencie lub długu – bez niczyjej krzywdy” (IV, 12). Bóg też „daje wam pouczenie o dziedziczeniu w linii bocznej: Jeśli mężczyzna zginie, nie mając dziecka, a ma on siostrę, to jej przypada połowa z tego, co on pozostawił; a mężczyzna dziedziczy po siostrze, jeśli ona nie ma dziecka. A jeśli ma dwie siostry, to im przypada dwie trzecie z tego, co zostawił. A jeśli ma braci i siostry, to mężczyźni przypada udział dwóch kobiet” (IV, 176).

Poszczególne wiersze kończą się napomnieniami: „To jest obowiązek ustanowiony przez Boga” (IV, 11), „To jest przykazanie Boga!” (IV, 12), „Takie są granice Boga” (IV, 13), „Wyjaśnia wam Bóg, abyście nie błędzili” (IV, 176), „A kto się zbuntuje przeciw Bogu i przeciw Jego Posłańcowi i przekroczy Jego granice, to Bóg wprowadzi go do ognia, gdzie będzie przebywał na wieki. I taka kara będzie dla niego poniżająca!” (IV, 14).

2. ODBICIE OBJAWIENIA W PODSTAWOWYCH REGULACH PRAWA STANOWIONEGO

Cechą charakterystyczną prawa spadkowego w kulturze islamu jest kazuistyka, na co wskazują przytoczone wyżej wiersze⁷. Na język przypadków rozpiśało je życie, a te są rozstrzygane według reguł poszczególnych szkół prawa islamskiego⁸. Sudański Kodeks Statutu Osobowego muzułmanów z 1991 r., jak brzmi jego oficjalna nazwa⁹, ma być stosowany i interpretowany zgodnie ze szkołą hanaficką i źródłami historycznymi, na których się opiera¹⁰. Tak samo jest w przypadku kodeksu syryjskiego¹¹. Kodeks Kuwejtu bazuje na szkole malickiej, aczkolwiek w redakcji przepisów wykorzystano też doświadczenia pozostałych szkół sunnickich¹². Nie ma wyraźnych odniesień do szkół w regulacji tunezyjskiej i omańskiej¹³.

W przeciwieństwie do prawa rzymskiego czy kanonicznego decydująca jest nie wola testatora, lecz struktura rodzinna. Prawo, co

⁷ Wykorzystano tłumaczenie Koranu J. Bielawskiego wydane przez Państwowy Instytut Wydawniczy w Warszawie w 1986 r. Stosunkowo mało jest hadisów na prezentowany temat – zob. Imam Malik, *Al Muwatta. El Camino fácil*, Córdoba 1999, s. 416-418.

⁸ Zob. np. W. Bar, *Wolność religijna*, s. 25-30, w przypisach literatura.

⁹ Art. 1. Ustawa 42/1991. Wykorzystano tekst opublikowany w „MEAH, Sección Árabe-Islam” 49(2000), s. 179-224. Dla uproszczenia zapisu wobec wszystkich ustaw/kodeksów – raz podanych w opisie – używamy oznaczenia państwa według najkrótszej formy jego nazwy.

¹⁰ Art. 5.

¹¹ Art. 305. Ustawa nr 59 z 17 września 1953 (opubl. w „al-Ŷarīda al-Rasmiyya” 1953, nr 3), nr 63 z 8 października 1953 r., znowelizowana ustawą z 31 grudnia 1975 (opubl. w „al-Ŷarīda al-Rasmiyya” 1976, nr 3), tekst za: „MEAH, Sección Árabe-Islam” 45(1996), s. 233-280.

¹² Zob. art. 343-346. Ustawa nr 51 z 7 lipca 1984 r.; tekst za: „MEAH, Sección Árabe-Islam” 47(1998), s. 335-381.

¹³ W dyspozycjach końcowych Omańskiego Kodeksu Statusu Osobowego zapisano: „To, czego nie ma w tekście tego Kodeksu, będzie rozstrzygane według zasad prawa islamskiego najbliższych temu Kodeksowi” (art. 281d). Promulgowany dekretem nr 42 z 1991 r. i nr 32 z 4 czerwca 1997 r., tekst za: „MEAH, Sección Árabe-Islam” 50(2001), s. 269-299; Tunezja, tekst za: „MEAH, Sección Árabe-Islam” 44(1995), s. 157-199.

prawda, pozwala na wyrażenie woli przez spadkodawcę co do dóbr i praw, ale nie może ona dotyczyć więcej niż jednej trzeciej wartości spadku¹⁴. Jeśliby nastąpiło procentowe przekroczenie, to skutkuje ono redukcją z mocy prawa i dokonany zostanie proporcjonalny podział między dysponowanych¹⁵.

Testament nie może poza tym wydziedziczać albo znosić spadkobierców na rzecz tego, którego ustawa nie przewiduje, zmieniać dziedziczenie w sposób naruszający prawa spadkobierców ustawowych przez rozporządzanie więcej niż jedną trzecią spadku albo przez modyfikację prawnego porządku spadkobrania¹⁶.

Niektórzy z komentatorów uważają nawet, że trudno mówić o dziedziczeniu testamentowym w porządku prawnym państwa, w którym dominuje prawo szarijatu¹⁷.

Kodeksy cywilne państw islamskich, jeśli określają przedmiot spadku, to najczęściej używają sformułowań: „dobra i prawa, które pozostawił zmarły”¹⁸, „dobra, pożytki i wierzytelności finansowe”¹⁹. Prawo Omanu podaje też pojęcie spadku: „nieodwołalne przeniesienie dóbr i uprawnień z powodu śmierci ich właściciela na tego, który ma do nich prawo”²⁰.

Inną cechą tego systemu jest to, iż spadkobierca przejmuje tylko dobra, a nie długi spadkodawcy. Otwarcie spadku daje początek okresowi likwidacji, który przebiega w pewnych etapach. Najpierw spadkobierca lub spadkodawcy określają aktywa brutto spadku – dóbr i praw. Ustawa upoważnia ich, aby żądać wierzytelności oraz odzyskiwać dobra należące do spadkodawcy, a znajdujące się w rękach osób trzecich. Spadkobierca lub spadkobiercy są tylko wyko-

¹⁴ Zob. np.: Sudan, art. 287; Syria, art. 238; Oman, art. 227; Kuwejt, art. 224.

¹⁵ Zob. np.: Oman, art. 229-231; Sudan, art. 318-319; Syria, art. 239-241; Tunezja (dekret z 13 sierpnia 1956 r., opublikowany w „al-Ārīda al-Rasmiyya” 1956, nr 66), art. 183.

¹⁶ Na temat powodów nieważności testamentu zob. np.: Syria, art. 220-224; Sudan, art. 317; Oman, art. 228.

¹⁷ L. Milliot, F. P. Blanc, *Introduction a l'etude du Droit Musulman*, Paris 1987², s. 483.

¹⁸ Oman, art. 232.

¹⁹ Sudan, art. 344.

²⁰ Art. 234.

nawcami, którzy teraz winni spłacić długi z majątku spadkowego. To druga czynność po pokryciu kosztów pogrzebu tego, po którym dziedziczą²¹, a nawet kosztów pochówku innych, którzy zmarli przed podziałem spadku, a do utrzymania których tenże był zobowiązany²². Kodeks Tunezji na pierwszym miejscu nakazuje zdjęcie obciążeń odroczonej z dóbr określonych, np. w kontrakcie małżeńskim (*mahr* – wiano)²³. Przed ustaleniem wartości spadku do podziału należy też wypełnić wolę zmarłego wyrażoną w ważnych i wykonalnych zapisach²⁴. Spadkobiercy nie mogą sprzeniewierzyć się tym obowiązkom i zrzec się swojego prawa do dziedziczenia²⁵, jednak nie odpowiadają osobiście za długi zaciągnięte przez zmarłego. Wierzyciele mogą wystąpić z roszczeniami względem masy spadkowej, ale nie przeciwko spadkobiercom. Jeśli nie byłoby wystarczających dóbr, to zaspokojenie nastąpi proporcjonalnie do sumy.

Szczegółowo rozpisane zasady dziedziczenia mają służyć jedności rodziny i zachowaniu jej struktury patriarchalnej²⁶.

3. ROZWIĄZANIA SZCZEGÓŁOWE W WYBRANYCH KODEKSACH

3.1. OTWARCIE SPADKU I ZDOLNOŚĆ DZIEDZICZENIA

Otwarcie spadku następuje wraz ze śmiercią fizyczną lub sędziowską deklaracją o uznaniu za zmarłego, wydaną wskutek długotrwałej nieobecności albo apostazji²⁷. Zmiana religii przez muzułmanina (apostazja) oznacza śmierć cywilną ze wszystkimi tego skut-

²¹ Zob. np.: Oman, art. 233.2); Tunezja, art. 87 c); Syria, art. 262.1 b); Sudan, art. 345 b); Irak, art. 87.2; Kuwejt, art. 291.1).2; Irak, art. 87.1).

²² Zob. Kuwejt, art. 291.1).1.

²³ Art. 87 a).

²⁴ Tunezja, art. 87 c); Kuwejt, art. 291.1).4); Syria, art. 262.1).c i d; Sudan, art. 345 c); Oman, art. 233.3; Irak, art. 87.3).

²⁵ Zob. np. Sudan, art. 348.

²⁶ Zob. A. Mottilla, P. Lorenzo, *Derecho de Familia Islámico. Los problemas de adaptación al Derecho español*, [Madrid] 2002, s. 105 nn.

²⁷ Syria, art. 260.1); Kuwejt, art. 288; Tunezja, art. 85.

kami, np. małżeństwo wcześniej ważne zostaje rozwiązane²⁸. Porzucenie islamu ma dramatyczne skutki: otwarcie spadku następuje w momencie stwierdzonej apostazji, a więc spadkobiercy nabywają prawo do dóbr apostaty, które po wypełnieniu długów stają się ich własnością. Takie rozwiązanie ma działać odstrasżająco na chcących wyjść z islamu, bo to osłabia *ummę*²⁹. W prawie Kuwejtju zapisano: „Kapitał apostaty, pochodzący sprzed apostazji i po niej, przypada jego spadkobiercom muzułmanom, gdy tenże umrze, a jeśli nie ma spadkobierców muzułmanów, majątek przechodzi do Skarbu Państwa. Jeśli apostata nabędzie obywatelstwo innego kraju nieislamskiego, będzie uważany za zmarłego, a jego majątek przechodzi na spadkobierców muzułmanów. Gdy apostata powróci na łono islamu po tym, jak uzyskał obce obywatelstwo w kraju nieislamskim, odzyska ten swój majątek, który pozostaje we władaniu spadkobierców lub Skarbu Państwa”³⁰.

Oprócz osoby „przekazującej” prawo do spadku i istnienia masy spadkowej elementami konstytutywnymi dziedziczenia są spadkobiercy „faktycznie lub hipotetycznie istniejący w chwili śmierci osoby, od której pochodzi prawo do spadku”³¹.

Zdolność do dziedziczenia zależy od spełnienia warunków, które zasadniczo ujmuje się w trzy grupy: a) bycie wśród żywych w chwili otwarcia spadku; b) istnienie tytułu do spadku ze względu na małżeństwo lub pokrewieństwo; c) brak przeszkód prawnych do dziedziczenia.

Ad a). Żywi, którzy wykażą swój tytuł do dziedziczenia, mają prawo nie tylko do spadkobrania, ale są zobowiązani do udziału

²⁸ Zob. W. Bar, *Wolność religijna*, s. 128-132.

²⁹ „Egzekucja jest dokonywana na tym, kto ogłasza swe odejście od religii islamu, wniesia podziały lub otwarcie szkodzi Allahowi i Prorokowi (s) oraz wiernym. Egzekucje wykonuje się po to, by chronić żywotność religii, a społeczeństwo przed demoralizacją (*fasad*). Egzekucja nie jest zamachem na wolność, bowiem czyn apostaty jest naruszeniem praw innych. Gdy chodzi o interes państwa i społeczeństwa, stawia się go przed interesem osobistym, jednostkowym. Ten problem w rzeczywistości przypomina to, co współczesne regulacje prawne nazywają zdradą interesu publicznego (*al-chijana al-uzma*)” www.islam.pl.

³⁰ Kuwejt, art. 294 b)-d).

³¹ Kuwejt, art. 289 a); Syria, art. 260.2); Sudan, art. 349 b).

w wykonaniu zadań z tytułu otwarcia spadku. Gdyby istniała wątpliwość, że uprawniony żyje (wskutek dłuższej nieobecności), wystarczy oświadczenie zdolnego do jego złożenia o życiu spadkobiercy; przyjmuje się też domniemanie: „Dla nieobecnego i zaginionego będzie się ustalać należną mu część spadku, zakładając, że żyje”³². Jeśli okaże się, że żyje, przejmie ją, a jeśli sądownie zostanie uznany za zmarłego, to jego część przejdzie na spadkobiercę, który miał do niej prawo w chwili śmierci właściciela dóbr³³. Gdyby po takiej deklaracji okazało się, że uznany za zmarłego żyje, przejmie to, co pozostaje z jego części w rękach innych spadkobierców, ale nie ma prawa do żądania tego, co już zużyli³⁴.

W przypadku dziecka poczętego, ale nienarodzonego (*nasciturus*), to zachowuje ono prawo do spadkobrania albo z tytułu zapisu testamentowego, albo z mocy ustawy. W przypadku testamentu testator może uznać jego istnienie; zapis będzie ważny tylko wtedy, kiedy dziecko urodzi się żywe i nie później niż rok od daty rozporządzenia; podobnie jest w przypadku urodzenia z kobiety będącej w stanie *idda* (z tytułu wdowieństwa lub oddalenia)³⁵. Jeśli zmarły w testamencie nie uznał wyraźnie nienarodzonego, ani kobieta w ciąży nie była w stanie *idda*, wymaga się, by dziecko przyszło na świat nie później niż 9 miesięcy od chwili sporządzenia testamentu czy śmierci³⁶.

Gdy wdowy wyjdą ponownie za mąż, dzieci z nich zrodzone zachowują prawo do spadku, o ile urodzą się wcześniej niż sześć miesięcy od śmierci poprzedniego męża.

Obowiązkiem dojrzałych spadkobierców jest wydzielenie z masy majątkowej zmarłego części przekraczającej udział dziecka, bez

³² Oman, art. 272; Sudan, art. 401.1); Tunezja, art. 151.

³³ Syria, art. 302.1); Kuwejt, art. 332 a); Sudan, art. 401.1); Tunezja, art. 151; Oman, art. 195-196.

³⁴ Kuwejt, art. 332 b) i 333; Oman, art. 197.1); Sudan, art. 401.2) i 402.

³⁵ Zob. Tunezja art. 34-36; Kuwejt, art. 155-165; Oman, art. 119-124; Syria, art. 85-127; Sudan, art. 207-213.

³⁶ Syria, art. 236. Podobnie: Kuwejt, art. 330 i Tunezja, art. 150, z tym że terminy określono w dniach: 365 i 270.

względu na to, czy będzie ono płci męskiej, czy żeńskiej³⁷; rozliczenie nastąpi w późniejszym okresie³⁸. Kodeks syryjski rozstrzyga także, że gdy ciężarna wyda na świat w tym samym czasie albo w odstępie nie większym niż 6 miesięcy dwoje lub więcej żywych dzieci, zapis dzieli się na równe części, chyba że w testamencie postanowiono inaczej; jeśli jedno z nich urodzi się martwe, jego udział przechodzi na żyjące³⁹.

Ad b). Istnienie więzów uprawniających do dziedziczenia wynika z tytułu pokrewieństwa ze spadkodawcą albo też zawarcia ważnego małżeństwa⁴⁰. Gdyby małżeństwo było unieważnione albo rozwiązane wskutek oddalenia kobiety przez mężczyznę, albo przez rozwód, ustają możliwości dziedziczenia po obu stronach (mężczyzny i kobiety). W sytuacji braku krewnych lub powinowatych wskutek małżeństwa należy dokonać rewindykacji na rzecz uznanego przez filiację, jak też – w dopuszczalnej wysokości – to, co zostało zapisane w testamencie⁴¹; gdy coś zostaje, spadkobiercą jest *umma*, wspólnota muzułmańska (faktycznie Skarb Państwa)⁴².

Dzieci z cudzołóstwa i rozpusty są wyłącznie spadkobiercami matki i jej krewnych, po nich zaś dziedziczy matka i jej krewni⁴³.

Ad c). Warunkiem udziału w masie spadkowej jest – przy spełnieniu powyższych wymogów – brak ustawowej niezdolności do dziedziczenia⁴⁴. Prawo wyklucza z dziedziczenia apostatów, choćby także na ich rzecz uczyniono zapisy w testamencie⁴⁵. W prawie Kuwejt u zapisano, że „Apostata nie dziedziczy niczego”⁴⁶. Generalnie istnieje

³⁷ Kuwejt, art. 329; Oman, art. 274; Sudan, art. 403; Syria, art. 299; Tunezja, art. 147.

³⁸ Syria, art. 301; Kuwejt, art. 331; Oman, art. 275; Sudan, art. 404; Tunezja, art. 148.

³⁹ Syria, art. 237.

⁴⁰ Sudan, art. 348; Oman, art. 236; Syria, art. 263; Kuwejt, art. 295; zob. J. J. Nasir, *The Islamic law*, s. 228-229.

⁴¹ Kuwejt, art. 292 b); Sudan, art. 354 f) i g).

⁴² Kuwejt, art. 291 c); Tunezja, art. 87; Sudan, art. 354 g).

⁴³ Kuwejt, art. 335; Tunezja, art. 152; Syria, art. 303; Oman, art. 277.

⁴⁴ Zob. J. J. Nasir, *The Islamic law*, s. 230-232.

⁴⁵ Sudan, art. 317 i).

⁴⁶ Art. 294 a).

zakaz dziedziczenia po muzułmanach przez osoby innych religii, co rozciąga się na żydów i chrześcijan. Szarijat zakazuje także muzułmanom dziedziczenia po tychże⁴⁷: „Nie ma dziedziczenia między tymi, którzy mają różne religie”⁴⁸, „Nie ma dziedziczenia między muzułmaninem i niemuzułmaninem”⁴⁹. Kodeks Syrii uznaje za ważny testament na korzyść osób różnych religii i wspólnot⁵⁰.

Wykluczony jest spadkobierca, który „zabił umyślnie spadkodawcę, zarówno gdy uczynił to osobiście, jak też jeśli był współwinowajcą albo fałszywym świadkiem, którego zeznania doprowadziły do skazania na karę śmierci, którą wykonano, i o ile nic go nie usprawiedliwia, był dojrzały w chwili przestępstwa i zdolny odpowiadać karnie [...]”⁵¹. W prawie Sudanu zakaz ten dotyczy również zlecniodawcy⁵², a w prawie Syrii jest zapisane, że zaciągnięcie tej przeszkody dotyczy osób, które popełniły takie przestępstwo, mając przynajmniej 15 lat⁵³.

Także śmierć wyklucza udział w spadku: „Jeśli dwie osoby lub więcej, które były spadkobiercami między sobą, umrą, tak iż nie wie się, która zmarła wcześniej, żadna z nich nie będzie miała prawa do masy spadkowej drugiej”⁵⁴, bez względu na to, czy śmierć nastąpiła w tym samym zdarzeniu, czy w różnych⁵⁵.

3.2. PORZĄDEK DZIEDZICZENIA I WIELKOŚĆ UDZIAŁU

Kodeksy cywilne krajów islamskich, bazując na Koranie i regulacjach muzułmańskich szkół prawnych, podają, że spadkobiercy dziedziczą na trzy sposoby: prawny (konieczny; zachówek), agnacyjny

⁴⁷ Sudan, art. 351; J. J. Nasir, *The Islamic law*, s. 232.

⁴⁸ Oman, art. 239.

⁴⁹ Kuwejt, art. 293 a); Syria, art. 264 b).

⁵⁰ Art 215.1).

⁵¹ Kuwejt, art. 292; Oman, art. 238; Tunezja, art. 88.

⁵² Sudan, art. 350.

⁵³ Syria, art. 223 a); J. J. Nasir, *The Islamic law*, s. 231.

⁵⁴ Oman, art. 240; Sudan, art. 352.

⁵⁵ Kuwejt, art. 290; Syria, art. 261; Tunezja, art. 86.

(pochodzenia w linii męskiej) i prawa macicy (pochodzenia ze strony matki)⁵⁶.

Prawo to bardzo precyzyjnie określa porządek dziedziczenia, jak też udział w nim – zależnie od stopnia pokrewieństwa oraz liczby innych spadkobierców.

Uprawnionych do spadkobrania dzieli się na dwie kategorie: Pierwszych – *dū furūd* – możemy nazwać spadkobiercami ustawowymi, którzy mają prawo do określonej części – zależnie od tego, czy współuczestniczą z innymi spadkobiercami, czy też nie. Zachowkami są $1/2$, $1/4$, $1/8$, $2/3$, $1/3$ i $1/6$ tego, co jest dzielone⁵⁷. Drudzy – *dū ta 'sīb* – mają prawo do spadku, pod warunkiem że po ustawowym podziale między pierwszymi pozostaje coś jeszcze⁵⁸. Ich uprawnienie jest zatem podporządkowane uprawnieniu pierwszych. Trzeba mieć jednak na uwadze to, iż przynależność do grupy pierwszej nie wyłącza z drugiej; w niektórych więc przypadkach następować będzie kumulacja uprawnień⁵⁹.

Ustawodawcy przyjmowali różne kryteria przy porządkowaniu materii w ramach grup: płeć, przypadająca część masy majątkowej bądź miejsce w hierarchii⁶⁰.

W przeciwieństwie do wykorzystywanych kodeksów Sudanu, Kuwejtu i Syrii ustawa Tunezji, podobnie jak kodeks omański⁶¹, szereguje spadkobierców według wielkości części masy majątkowej, do której w określonym porządku pretendują.

Mających prawo do połowy majątku jest pięcioro w następującej kolejności: a) mąż, pod warunkiem że żona nie pozostawiła zstępnych; b) córka, jeśli jest jedynaczką, a spadkodawca nie pozostawił innych zstępnych; c) wnuczka, o ile jest jedyną, tzn. jeśli spadkodawca nie pozostawił żyjących: dzieci – płci męskiej i żeńskiej, innych

⁵⁶ Zob. np. Syria, art. 263.2); Sudan, art. 353; por. Kuwejt, art. 295. O szyickim prawie spadkowym zob. J. J. Nasir, *The Islamic law*, s. 245-263.

⁵⁷ Tunezja, art. 92; Oman, art. 242 b); Sudan, art. 355.2); zob. tabelę w: J. J. Nasir, *The Islamic law*, s. 238-239.

⁵⁸ Tunezja, art. 89.

⁵⁹ Zob. Sudan, art. 295 b)-d).

⁶⁰ Zob. Tunezja, art. 90-98; Sudan, art. 355-377; Kuwejt, art. 296-303.

⁶¹ Art. 243-249.

wnuków ani rodzonego brata; d) rodzona siostra, pod warunkiem że nie żyją: ojciec, dzieci, wnuki, brat rodzony zmarłego, który pozostawił spadek; e) siostra stryjeczna, jeśli jest jedyną, tzn. zmarły nie zostawił żadnej osoby z wyżej wymienionych ani brata stryjecznego, ani innej siostry stryjecznej⁶².

Ustawowymi spadkobiercami mającymi prawo do 1/4 masy są: a) mąż, jeśli jego żona zostawiła zstępnych; b) żona, jeśli jej mąż nie pozostawił zstępnych⁶³. Do 1/8 spadku pretenduje żona-wdowa, której mąż pozostawił zstępnych⁶⁴. Ustawowymi dziedzicami, którzy mają prawo do 2/3, są kolejno: a) córki, przynajmniej dwie, jeśli są jedynymi dziećmi zmarłego; b) wnuczki, jeśli po zmarłym nie pozostały żyjące dzieci ani wnuki; c) rodzone siostry, pod warunkiem że są jedynymi, a więc nie żyją osoby z wcześniej podanych grup⁶⁵.

Do 1/3 dzielonego majątku pretendują trzy kategorie osób: a) matka zmarłego, pod warunkiem że ten nie pozostawił zstępnych ani dwóch lub więcej braci; b) bracia cioteczni, pod warunkiem że są jedynymi, tj. po zmarłym nie zostali: ojciec, dziadek ze strony ojca, dzieci lub wnuki bez względu na płeć; c) dziadek, jeśli jest współdziedziczącym z braćmi zmarłego, a 1/3 jest ustawowo bardziej korzystna dla niego⁶⁶.

Uprawnionymi do 1/6 są osoby uszeregowane w siódmej kategorii: a) ojciec, jeśli zmarły pozostawił dzieci i wnuki bez względu na ich płeć; b) matka, gdy pozostały dzieci i wnuki albo dwóch i więcej braci; c) wnuczka, pod warunkiem że będzie współdziedziczyć tylko z jedną córką zmarłego i ten nie pozostawił wnuka czy wnuczki; d) siostra, jeśli zmarły nie pozostawił ojca, dzieci ani brata stryjecznego; e) brat ze strony matki, pod warunkiem że jest jedynym i nie ma nikogo uprawnionego z wyższych kategorii; f) babka, zarówno ze strony

⁶² Tunezja, art. 93; zob. Oman, art. 243; Sudan, art. 356 a), 359 a), 365 a), 367 a), 369 a); Syria, art. 268.1), 269.1) i 2), 270.1); Kuwejt, art. 299 a) i b), 300 a) i b), 201 a).

⁶³ Tunezja, art. 94; Oman, art. 244; Kuwejt, art. 299; Syria, art. 268.

⁶⁴ Tunezja, art. 95; Oman, art. 245; Kuwejt, art. 299 b); Syria, art. 268 b).

⁶⁵ Tunezja, art. 96; Oman, art. 246; Kuwejt, art. 300 a) i b) i 301 a); Syria, art. 269.1).

⁶⁶ Tunezja, art. 97; Oman, art. 247; Kuwejt, art. 302 b); Syria, art. 267, 271.2).

ojca, jak i matki, pod warunkiem że jest jedyną; g) dziadek ze strony ojca, gdy zmarły pozostawił dzieci i wnuki, ale nie ojca⁶⁷.

Poza tym, aż w 14 artykułach zawarte są przypadki, które wrzucają część należną spadkobiercom ustawowym w związku z istnieniem innych⁶⁸.

Dziedziczący *asab* stają się faktycznymi spadkobiercami, pod warunkiem że pozostanie część majątku po zaspokojeniu należności spadkobierców *fard*. Spadkobiercy agnатыczni dzielą się na trzy klasy: a) agnатыczny sam z siebie (*asaba bi-l-nafs*); b) przez innego (*asaba bi-l-gayr*); c) z innym (*asaba ma'a l-gayr*)⁶⁹.

Agnатыczni z pierwszej klasy dzielą się na kategorie i według stopni: a) synowie; b) rodzice; c) dziadkowie i bracia; d) bratankowie; e) stryjowie i ich synowie, według porządku między nimi przez pokrewieństwo; f) Skarb Państwa⁷⁰. Ten, którego kategoria jest bliższa zmarłego, wyprzedza pozostałych⁷¹; podobnie kto jest bliższy pokrewieństwem w ramach tej samej kategorii i stopni⁷². Jeśli istnieją różni spadkobiercy tej samej kategorii, ale różnego stopnia, decyduje pokrewieństwo silniejsze⁷³.

Do drugiej klasy (*asaba bi-l-gayr*) należą kobiety, które współdziedziczą z mężczyzną. Dzieli się je na cztery grupy: a) córka; b) wnuczka; c) siostra rodzona; d) siostra po mieczu. Także w tym przypadku stosuje się regułę podstawową o podwójnym udziale mężczyzny⁷⁴.

Do trzeciej klasy (*asaba ma'a l-gayr*) należy natomiast kobieta, która stanie się spadkobierczynią wspólnie z inną kobietą. Są dwie kategorie: a) siostra rodzona, gdy współdziedziczy przynajmniej z jed-

⁶⁷ Tunezja, art. 98; Oman, art. 248; Kuwejt, art. 297, 298 a), 300 c), 301 c), 302 a) i c); Syria, art. 266-267, 269.3), 271.2), 272.

⁶⁸ Zob. Tunezja, art. 99-112.

⁶⁹ Tunezja, art. 113; Oman, art. 250 b); Kuwejt, art. 304 b); Sudan, art. 378.2; Syria, art. 274.2).

⁷⁰ Tunezja, art. 115; Oman, art. 251; Syria, art. 275.

⁷¹ Tunezja, art. 116; Syria, art. 276; Kuwejt, art. 306 a).

⁷² Tunezja, art. 118; Syria, art. 276; Kuwejt, art. 306 b).

⁷³ Tunezja, art. 117-118; Oman, art. 252-253; Syria, art. 276; Kuwejt, art. 305.

⁷⁴ Tunezja, art. 119; Oman, art. 254; Syria, art. 277; Kuwejt, art. 307.

ną córka albo wnuczką; b) siostra po mieczu, gdy współdziedziczy przynajmniej z jedną córką lub wnuczką⁷⁵.

Generalnie rzecz ujmując, reguły postępowania są następujące:

- *asab* jednej klasy wyklucza pozostałych,
- ten sam stopień w klasie daje uprawnienie do równego udziału w tym, co zostało; jednak krewni o podwójnym węźle pokrewieństwa wykluczają tych o jednym bez względu na ich płeć,
- równość stopnia i związku w każdej klasie nie może naruszyć prawa mężczyzn do dziedziczenia w podwójnej wysokości tego, co przypada kobietom⁷⁶.

Utrata prawa zdolnych do spadkobrania przez wyłączenie nie może dotyczyć: ojca, matki, syna, córki, męża, żony; przez redukcje natomiast: małżonków, rodziców, dziadka, wnuczki, rodzonej siostry i siostry po mieczu⁷⁷.

Dopiero gdy nie istnieje żaden ze spadkobierców ustawowych ani agnacyjnych, spadek po zmarłym przechodzi na spadkobierców ze strony matki, którzy nie należą do wcześniejszych grup. Dzieli się oni na cztery kategorie: a) zstępni zmarłego: dzieci córki, dzieci wnuczki i ich zstępni; b) wstępni zmarłego: dziadkowie z linii matki i ich wstępni; c) zstępni rodziców zmarłego: dzieci sióstr generalnie, dzieci sióstr ciotecznych, córki i bracia rodzeni lub po mieczu oraz zstępni tych dzieci; d) zstępni jednego z dziadków lub babć zmarłego oraz wstępni obydwójga, według rangi wśród zstępnych i wstępnych⁷⁸. W tej grupie spadkobierców – według kodeksu omańskiego – „mężczyzna będzie równy kobiecie”⁷⁹.

Niektóre z kodyfikacji rozstrzygają też udział w spadku hermafrodyty (obojnaka), osoby, o której cechach trudno rozstrzygnąć. W prawie Omanu np. gwarantuje się mu/jej prawo do połowy z dwóch części obliczonych ze względu na męskość i kobiecość⁸⁰.

⁷⁵ Tunezja, art. 121; Oman, art. 255; Syria, art. 278; Kuwejt, art. 308.

⁷⁶ Zob. A. Motilla, P. Lorenzo, *Derecho de Familia Islámica*, s. 109-110.

⁷⁷ Zob. Tunezja, art. 122-143.

⁷⁸ Zob.: Syria, art. 290; Oman, art. 262-270; Kuwejt, art. 321-327; Sudan, art. 391-

⁷⁹ Art. 271.

⁸⁰ Oman, art. 278; por. Kuwejt, art. 334.

3.3. STOSOWANIE REGUŁ – PRZYKŁADY

Współcześnie podkreśla się wkład świata arabskiego w rozwój nauk matematycznych⁸¹. Inspiracją do tego mógł być też dosyć skomplikowany system obliczania udziałów w spadku. Poniżej zamieszczamy kilka przykładów:

- a) Samotna, bezdzietna kobieta zmarła. Nie żyją jej rodzice, ale są zdolni do spradkobrania: siostra po mieczu, która ma córkę, siostra cioteczna (ze strony matki) z synem oraz córka stryja (ze strony ojca). Według podstawowych reguł masa majątkowa do podziału przypadnie w następujących proporcjach: $1/2$ otrzyma siostra po mieczu, $1/6$ jej córka, $1/6$ syn siostry ciotecznej i $1/6$ córka stryja.
- b) Pozostaje do podziału majątek po mężczyźnie, który miał tylko jedną żonę w chwili śmierci. Jego rodzice już nie żyją. Pozostawił trzech synów oraz córkę. Podział w takiej sytuacji wygląda następująco: wdowa – $1/8$, po $1/4$ dla każdego z synów i $1/8$ dla córki. Wdowa jednak zmarła przed przekazaniem jej należnej części. Wówczas jej część podlega podziałowi według zasady, że mężczyźni dziedziczą dwukrotność tego, co jest udziałem kobiet: otrzymają więc po $2/7$, a córka $1/7$ całości. W efekcie trzej synowie otrzymają po $16/56$ masy spadkowej, córka zaś – $8/56$.
- c) Inny mężczyzna, umierając, pozostawił wdowę, matkę i brata. Matka otrzyma $1/3$ z masy spadkowej do podziału, żona-wdowa $1/4$, a reszta przypadnie bratu, czyli będzie on największym beneficjentem – $5/12$, przed matką – $4/12$ i żoną-wdową – $3/12$.
- d) Sytuacja komplikuje się w przypadku większej liczby żon-wdów, np. czterech. Ponadto pozostały 3 córki oraz 2 siostry po mieczu. Wdowom przypadną $3/24$ spadku, córkom – $16/24$, a siostrom – $5/24$; czyli dla każdej wdowy – $9/288$, dla córki – $64/288$ oraz dla siostr po mieczu – po $30/288$.

⁸¹ Zob. J. Romero López, *¿Porque el desarrollo del Álgebra fue unido a la aplicación de las normas coránicas sobre las herencias?*: //usuarios.lycos.es/kasbah01.

*

Niniejsze opracowanie nie pretenduje do całościowego ujęcia tematu. Problematyka ta tylko w zakresie przedstawionym już jawi się jako bardzo złożona, odmienna od uregulowań spadkowych w naszym porządku prawnym. Znaczące ograniczenia co do dysponowania majątkiem w formie testamentu, nierówność pozycji kobiety względem mężczyzny przy spadkobranii, wyłączenia z uwagi na różność religii, braki w ochronie dobra wszystkich dzieci zmarłego, szczątkowe formy alimentacji itp., to podstawowe problemy, z którymi zderzają się sędziowie w Europie Zachodniej, zaczną zaś w większym stopniu politycy wskutek pojawiających się żądań migrantów, aby wyłączyć ich spod krajowych kodeksów rodzinnych, a nawet karnych, i pozwolić im na stosowanie reguł prawa szarijatu.